

САДРИДДИН АЙНИ ВА ЗАРФИЯТҲОИ КАМОЛШИНОСИ *Аъзамов Субҳонҷон Баҳромҷонович, н.и.ф., дотсенти кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад.Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

САДРИДДИН АЙНИ И ГРАНИ ИЗУЧЕНИЯ КАМОЛА *Азамов Субҳонҷон Баҳромҷонович, к.ф.н., доцент кафедри современной таджикской литературы ГОУ “ХГУ имени акад.Б.Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)*

SADRIDDIN AYNI AND FACETS OF KAMOL STUDY *Azamov Subhonjon Bahromjonovich, candidate of philological sciences, associate professor of modern Tajik literature department of SEI “KSU named after acad. B. Gafurov” (Tajikistan, Khujand), E-mail: subhonazamzod@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: Камоли Хуҷандӣ, Садриддин Айни, камолшиносӣ, «Намунаи адабиёти тоҷик», «Намунаҳои адабиёти тоҷик», «Камоли Хуҷандӣ», номаҳо

Дар мақола бардоштҳои нав оид ба ҷойгоҳи шоири бузурги тоҷик Камоли Хуҷандӣ дар пажӯҳишҳои солҳои 20-40-уми садаи ХХ, ҳоса дар ҷустуҷӯи Садриддин Айни сухан рафтааст. Муаллиф қўшидааст, ки арзиши таҳқиқоти Айни ва дигар муаллифонро дар «Намунаи адабиёти тоҷик», «Намунаҳои адабиёти тоҷик», мақолаҳои «Камоли Хуҷандӣ» ва дигар асарҳо оид ба таърихи тоҷикон ва адабиёти онон бозгӯ намояд. Аввалин маротиба бо ин мақола диққати хонандагон ва пажӯҳандагон ба шакли комили асари устод С. Айни «Камоли Хуҷандӣ» дар нашрияи «Стахановчи» ҷалб шуда ва онро муаллиф нусхаи комили маҳсули камолшиносии маъруфи тоҷик ба ҳисоб овардааст. Ҳамзамон аввалин маротиба матолиби номаҳои устод С. Айни ва А. Деҳотӣ дар иртибот ба масъалаи шинохти Камоли Хуҷандӣ нисбатан васеъ ва густарда гуфтугӯ шудааст.

Ключевые слова: Камоли Худжанди, Садриддин Айни, изучение Камола, «Образец таджикской литературы», «Образцы таджикской литературы», «Камоли Худжанди», письма

В статье обсуждаются новые взгляды на место великого таджикского поэта Камоли Худжанди в исследованиях 20-40-х годов ХХ века, особенно в изысканиях Садриддина Айни. Автор попытался рассмотреть значение исследований Айни и других исследователей в «Образце таджикской литературы», «Образцах таджикской литературы», «Камоли Худжанди», письмах, статьях «Камоли Худжанди» и других работах по истории таджиков и их литературы. Автор впервые обратил внимание ученых на полную статью С. Айни «Камоли Худжанди», опубликованную в газете «Стахановчи», и считает это исследование одной из первых исследовательских работ в области изучения Камола в современном таджикском литературоведении. При этом впервые в таджикском литературоведении письмо С. Айни и А. Деҳоти стало предметом широкого обсуждения по вопросу личности Камола Худжанди.

Key words: Kamol Khujandi, Sadriddin Aini, study of Kamol, “Sample of Tajik literature”, “Samples of Tajik literature”, “Kamoli Khujandi”, letters

The article discusses new views on the place of the great Tajik poet Kamol Khujandi in studies of the 20-40s of the twentieth century, especially in the search for Sadriddin Aini. The author tried to consider the significance of the research of Aini and other researchers in “Sample of Tajik Literature”, “Samples of Tajik Literature”, “Kamoli Khujandi”, letters, articles “Kamoli Khujandi” and other works on the history of Tajiks and their literature. The author first drew the attention of scientists to S. Aini’s full article “Kamoli Khujandi”, published in the newspaper “Stakhanovchi”, and considers this study one of the first research works in the field of studying Kamol in modern Tajik literary criticism. At the same time, for the first time in Tajik literary criticism, the letter of S. Aina and A. Dekhoti became the subject of wide discussion on the issue of the personality of Kamol Khujandi.

Таҳқиқи нисбатан илмиву саҳеҳи масъалаҳои таърихи адабиёти классикии тоҷик ва намоёндогони ҷудоғонаи он, ҳоса зуҳури аввалин қайдҳои ишораҳо оид ба шоири бузурги тоҷикон дар садаи ХІV Камоли Хуҷандӣ ба аввалҳои инқилоби ибтидои садаи ХХ пайвандӣ дорад, ки дар сарғаҳи он номи устод Айни аввалин аст [20, с. 28].

Дар ҳазинаи камолшиносии нави тоҷик ду навъ осор мавҷуданд. Навъи аввал пажӯҳиши сирф адабиётшиносӣ ё таҳқиқи иҷтимоии рӯзгор ва осори шоир аст, ки бо назари расмии замон,

бо така ба методологияи марксистӣ ба миён омадаанд. Муаллифон дар бархе маврид аз суннати гузаштаи рӯйкард ба шеърӯи шоирӣ баҳрамандӣ кардаанд. Ин навъи пажӯҳишҳо аз мақолаҳои арзишманди Садриддин Айнӣ – «Шайх Камоли Хучандӣ» аз китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926), «Камоли Хучандӣ» аз рӯзномаи «Стахановчӣ» (1940), Шарифҷон Ҳусейнода «Дар бораи Камол» аз маҷаллаи «Бо роҳи ленинӣ» (1940) «Камоли Хучандӣ» – пешгуфтори «Ғазалҳои мунтахаб»-и шоир (1955), «Сарояндаи ишқ ва зебӣ» – муқаддимаи «Ашъори мунтахаб» (1959) ва «Мунтахабот»-и шоир (1960), Абдулғанӣ Мирзоев «Камол ва як шартӣ муҳими омухтани ӯ» аз маҷаллаи илмиву адабии «Шарқи сурх» (1947), Набҷон Сатторов «Камоли Хучандӣ» (рисолаи ҷудоғона, Сталинобод, 1960) иборатанд, ки имрӯз низ арзишу аҳамияти онҳо боз ҳам бештар эҳсос мешаванд.

Ҷусторҳо оид ба Камоли Хучандӣ равшан кард, ки аввалин бардоштҳои бунёдгузори адабиёти навини тоҷик Садриддин Айнӣ на бо «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926), балки пештар аз он – соли 1917 воқеъ шуда, аммо он андак дертар – соли 1936 бо очерки илмиву публитсисти «Санъаткори бузург» оид рӯзгори ҳунарманди шаҳри тоҷик Ҳочӣ Абдулазизи Самарқандӣ (1852-1936) ба аҳли завқ расидааст [6]. Аз ин рӯ, ба сарғаҳи пажӯҳиши Камоли Хучандӣ гузошта шудани ин навишта дар замони нав муҳим ва муфид хоҳад буд. Боз ба ин васила аниқ мегардад, ки таъсирпазирии С. Айнӣ аз Камоли Хучандӣ мавзӯи сода нест. Дар ин роҳ ғазали машҳури «Натавон кард»-и Камол дар нағмаи дутору хониши малакутии Ҳочӣ Абдулазиз ба руҳи равони наисандаи муосир «сахт коргар афтода», як умр ба густураи камолшиносии ӯ таъсири пурфайзе доштааст.

Аз он ки дар заминаи нигориши С. Айнӣ «Шайх Камоли Хучандӣ» (1926) – аввалин ҷустор, мулоҳиза, нақд баррасии бунёдгузори адабиёти нав дар тазкираи «Намунаи адабиёти тоҷик» аксари пажӯҳишгарон, хоса С. Асадуллоев [8, с. 4], Э. Гулисурхӣ [15, с. 101-103], А. Афсаҳзод [9, с. 11, 14-15], Б. Максудов [19, с. 28-34; 20, с. 6-7], А. Набавӣ [7, с. 10, 12-13; 21, с. 379-382] ва дигарон навиштаанд, тақрири он зарур нест. Аммо мақолаи дуҷумлаи машҳури пешвои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ оид ба ҳаёту эҷодиёти шоири маъруф бо ҳама шухраташ боз ҳам кириро андеша, нақд баррасӣ ва шарҳу тавзеҳ аст. Таърихи эҷоди мақола 28-уми март соли 1939 буда, то имрӯз лоақал ҳафт нашри он ба ихтиёри мо расидааст. Ба мо иттифоқ афтод, ки асли мақоларо аз рӯзномаи «Стахановчӣ» (1940) дарёфта, онро бо нашрҳои баъдӣ – матни маҷаллаи илмиву адабии «Шарқи сурх» (1957), «Куллият»-и С. Айнӣ (1983), «Муқаддима»-и Девони Камоли Хучандӣ (1374/1996), нашрияи «Садои мардум» (1996), «Мунтахаби асарҳои илмӣ»-и С. Айнӣ (2008) қиёс ва дар зимн чанд нуктаи муҳимро равшан намоем. Аз ин миён танҳо матни мақола аз маҷаллаи «Бо роҳи ленинӣ» (1940) дастрас нагардид. Дар вақташ ин мақоларо ба китоби «Камол дар оинаи пажӯҳиш» танҳо дар қиёсу муқобала бо матни нашрияи «Стахановчӣ» ворид кардем. Бинобар ин, аҳли пажӯҳиш минбаъд имкон доранд дар ҳоли зарур бештар ба тарҳи комили мақолаи С. Айнӣ рӯй оваранд.

Арзиши мақоларо чанд нуктаи муҳим исбот мекунанд. Аввалан, суҳан оид ба он концепсияи С. Айнӣ меравад, ки «назар ба иттифоқи тазкирачӣ ва таърихчиён Камол ҳеч гоҳ подшоҳон ва соҳибдавлатонро мадҳ накарда ва мегӯянд, ки дар девони Камол ду чиз нест: яке – сағ, дувум – мадҳи подшоҳон». Бояд гӯям, ки ин нукта дар нашри аввали мақола [3] мавҷуд набуд ва он баъдан ба нашрҳои нав [аз ҷумла ниг.: 4] аз як «дастхати мақола, ки то соли 1956 дар дасти Сотим Улуғзода меистод...», акнун дар архиви муаллиф дар Институти забон ва адабиёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон нигоҳ дошта мешавад», илова шудааст. Дастхатро адиби маъруф лутфан ба Камол Айнӣ додааст [ниг.: 4, с. 70]. Ба ин маънӣ, нашрҳои наватарини мақола дар матбуоти солҳои баъдӣ ва қутуби дигар, ки аз онҳо ном рафт, бо така ба матни соли 1957 ё 1963 сурат ёфтаанд. Аммо, боз бисёр аҷиб он аст, ки андешаи С. Айнӣ бори аввал на дар мақолаи маъруфи ӯ, балки дар манбаъҳои дигари ибтидоӣ солҳои 40-уми садаи ХХ, хоса пешгуфтори «Намунаҳои адабиёти тоҷик» бо имзои умумии Правленияи Союзи нависандагони советии Тоҷикистон (дар асл муаллиф И. С. Брагинский) ва мақолаи А. Дехотӣ дар ҳамин маҷмауа роҳ ёфта, аммо санадҳо ҳаққан бозгӯии мансубияти он ба С. Айнӣанд ва, аз ин рӯ, вурӯди он ба нашрҳои баъдӣ (1957, 1963) арзиши моҳияти қазияро ҳифз мекунанд. Дар пешгуфтори «Намунаҳои адабиёти тоҷик» чунин омадааст: «Шоирӣ бемисл Камол Хучандӣ, аз рӯйи нақлҳо маҳз бо ҳамин шухрат ёфтааст, ки дар осораш калимаи «сағ» ва калимаи «мадҳи подшоҳ»-ро надаровардааст» [22, с. XX]. А. Дехотӣ низ зимни бознависии мақолаи С. Айнӣ дар бораи Камол Хучандӣ чунин овардааст: «Яке аз хусусиятҳои пурқиммати вай ин аст, ки бар хилофи одати қариб тамоми шоирони қуҳна ҳеч як подшоҳ ё бадавлатро мадҳ накардааст. Нақл

мекунад, ки дар девони шеърҳои Камол ду чиз нест: яке калимаи сағ, дувум мадҳи подшоҳон» [18, с. 130]. Дар ин ҳол ҳам ба концепсияи С. Айни будани ин иқтибос баҳс нашояд, зеро А. Дехотӣ ин навиштаро бар асоси мақолаи С. Айни худ таъкид кардааст [18, с. 130]. Бо он ки ба бознависӣ будани мақолаи А. Дехотӣ оид ба Камол аз навиштаи С. Айни [3] худи муаллиф расман иқрор шудааст [18, с. 130], арзиши он дар контексти замон – давраи ҳақталошӣ ба мероси адабии гузашта назаррас аст. Аввалин гузорандаи чунин концепсия оид ба Камоли Хучандӣ будани С. Айниро дар сарсухани «Намунаҳои адабиёти тоҷик» И. С. Брагинский низ шаҳодат медиҳад: «Қисми асосии ҳама фикрҳои, ки дар ин сарсухан баён шудаанд... ба Айни тааллуқ дорад» [23, с. 218]. Ба фармудаи А. Набавӣ низ асли муқаддимаи «Намунаҳои адабиёти тоҷик» ба қалами И. С. Брагинский, аммо асли фикр аз С. Айни будааст [7, с. 10].

Пас, ҳарчанд ин фикр аз нусхаи «Стахановчӣ» афтидааст, бо вучуди ин арзиши нашри мазкурро бозмегӯяд. Ба назари мо, агар ба ин нусха таваччуҳ намешуд, ҳузури чунин қазияе комилан назарногир менамуд. Аз ин ҷиҳат, мақолаи С. Айни бо назардошти қиёсу тасҳеҳ бо матни «Стахановчӣ» арзиши ҷашмрас пайдо мекунад.

Нуктаи дувум ба асли мазмун ва моҳияти иқтибос дахл дорад, ки гӯе он чи дар ашъори Камол нест, яке «сағ» ва дигаре «мадҳи шоҳ» бошад. Гумон намеравад, ки С. Айни бо ҳама мӯйшикофӣ ва нозуктабъиаш аз матни классикон ба ин иштибоҳ роҳ дода, балки ӯ дар ин замина назари аҳли тазкира ва муалифони осори таърихро дар омади суҳан овардааст, аммо шарҳи онро чандон зарур надониста, дар саҳеҳӣ ва ё нодурустии он баҳсе ҳам наоростааст. Воқеан, девони шоир дур аз мадҳи шоҳ аст, аз ин рӯ, фазилаташ зиёд, аммо дар ашъораш намоди сағ хеле фаровон. Афкори донишмандон ҳам аз хусуси сағони Камоли Хучандӣ судманд ва мутафовитанд. Дар асл ба воқеият ҷавобгӯ набудани ин факти эҷодии шоирро И. Брагинский (аз номи худ, на чун иқтибос аз С. Айни) низ борҳо ва такрор ба такрор таъкид кардааст: «Камол употребляет эти слова, а слово «собака» даже чаще многих других поэтов» [ниг.: 12, с. 247; 13, с. 356]. Ношири эронии девони Камол Эрачи Гулисурхӣ зимни ҷой додани мақолаи С. Айни дар муқаддимаи девон дар шарҳи поварақ ба зиёдии «сағ» дар ашъори шоир ишора карда («иттифоқан дар бораи сағ матлаби фаровоне дорад»), ҳатто баҳше аз пешгуфтораширо ба нақду арзёбии абёти Камол, ки дар онҳо ба намоди сағ бармехӯрем, ихтисос додааст [15, с. 108].

Бо вучуди ин, бояд равшан кард, ки кадоме аз тазкиранигорону таърихнависони қадим ба набудани «сағ» дар шеъри шоир ишора карда ё дар зимни ин матлаб чиро дар назар доштаанд? Албатта ин нукта пажӯҳиши ҷиддии камолшиносонро дар оянда хоҳон аст.

Аз қиёси мақолаи С. Айни бо асл як матлаби дигар, суолеро метавон матраҳ кард, ки дар ин ҳол концепсияи назарии С. Айни бо андешаи муаллифи тарҷумаи русии «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» (1949, 1952, 1955) Бобоҷон Ғафуров чӣ гуна яқсон ва ягона шудааст? Ин нукта дар ин асар ҳам бидуни зикри манбаъ, ҳамчун фикри муаллифи китоби таърихи халқи тоҷик бознамо шудааст: «Народные предания гласят о том, что он никогда не писал хвалебных од и не осквернял своих стихов словами «собака» и «царь» [14, с. 322 ва нашрҳои дигар: 1952, с. 309; 1955, с. 336].

Ҷолиб аст, ки муҳаррири нашри русии «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» И. Брагинский ин концепсияро дар шарҳи поварақ як навъ рад кардааст: «На самом деле в стихах Камола иногда эти слова встречаются. Однако характерно само предание, в котором нашла отражение народная оценка творчества поэта» [14, с. 322]. Аммо дар нашри китоби «Таърихи халқи тоҷик» ба забони тоҷикӣ аз ҷониби Б. Ғафуров ва таҳрири А. Мирзоев ин нукта ба назар намерасад [16, с. 278]. Афзун бар ин, дар нашри аввали русии «Тоҷикон» (Маскав, 1972) ва тарҷумаи тоҷикии он (Душанбе, 1983) шояд аз ҷониби муаллиф ё муҳаррирон аз такрори концепсияи С. Айни (ё И. Брагинский) худдорӣ шудааст. Ин ва дигар санадҳо моро ба умқи омӯзиши осори камолшиносӣ раҳнамун месозад.

Аз нусхаи нашри мақолаи С. Айни дар нашрияи «Стахановчӣ» як нуктаи муҳимми дигар диққат мебарад, ки хучандиёро дар замони зиндагии Камол чун боғбон ва боғдор мешинохта, ҳарчанд ба манбаи иттилоъ ишора накарда ва онро баъди ҷумлаи «Камол дар пеши ин бино боғе расонд, ки дар вай меваҳои гуногун мерасид» байни ду қавс чунин овардааст: «Маълум мешавад, ки хучандиён дар ҳамон вақт ҳам дар боғбонӣ ва боғдорӣ мутахассис будаанд» [3, с. 2]. Ин иттилоъ дар ягон нашри баъдии мақолаи С. Айни оид ба Камоли Хучандӣ ба назар нарасид. Аз он ки иттилои пурқимат аст, бояд онро аз нав ба матни мақола барқарор кард...

Ҷойгоҳи Камоли Хучандӣ дар номаҳои расмӣ низ аз пурбортарин нуктаҳои камолшиносӣ аст. Дар байни онҳо номаи Абдусалом Дехотӣ ба Садриддин Айни ва номаҳои Садриддин

Айнӣ ба Мирсаид Миршакар, Камол Айнӣ ва Мирзо Турсунзода хеле чолиб буда, дар онҳо силсилаи муаммоҳои мубрами шинохти Камол ва масъалаҳои таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ таҷассум ёфтаанд. Ин номаҳо бо вежагии равшан кардани муаммоҳои шинохти Камол чун шоири тоҷик ё ғайри он мумтозанд ва дар роҳи таъйини саҳифаҳои норавшани замон ва моҳияти рӯйдодҳо, дарки нисбатан расои моҳияти набардҳои халқӣ тоҷик дар он замонҳои пурошӯбе, ки ба мероси адабии гузашта ҳақ ёфтани тоҷикон ба муаммои аввал табдил ёфта буд, арзиши баланди илмиву фарҳангӣ доранд. Ҳатто бархе номаҳо ҷанбаҳои сиёсати замонҳоро ошкор менамоянд ва имкон фароҳам меоваранд, ки ғӯшаҳои камтаваҷҷуҳ ва камшинохта дар робита бо Камол равшан гарданд [руҷуъ шавад ба: 2; 10; 11; 17; 24].

Дар ин мукотибот оид ба масъалаҳои ҳақбарӣ ба мероси классикӣ, таъйини ҷойгоҳи муштараки адабиёти форсӣ дар қаламравҳои ғарбӣ (эронӣ) ва шарқӣ (тоҷикони Варорӯд), кашмакаши адабиётшиносӣ ва ховаршиносӣ дар боби Камоли Хучандӣ, нисбат ёфтани шоир ба адабиёти тоторҳои Ӯрдаи Қипчоқ ва ғ. баҳсу мунозира рафтааст. Дар ин бора аз осори пажӯҳишгарони таърихи адабиётшиносӣ ва нақди адабии тоҷикии замони истиқлол санаду иттилоӣ расову хоно ёфтани имкон дорад. Огоҳии умқӣ аз адабиёти гузашта ва мероси адабии Камол ба мусаннифони номаҳо имкон фароҳам овардааст, ки қазияро бо фарорафти фаҳмиши куҳан, баҳрамандӣ аз дониши замон ва дарки моҳияти давра арзёбӣ кунанд. Ин номаҳо саҳифаҳои бебозгашти таърихи набардҳои тоҷикӣ сари мероси адабӣ ва ҳақёбӣ ба намояндагони гузаштаи адабиёти моанд ва дар дарки моҳияти муборизаи зиёӣ, пасдошти асли тоҷикият дар он марҳала, дастёбӣ ба мероси адабӣ нақши назаррас мебозанд, матолиби онҳо дар ҳаллу фасли масъалаҳои мубрами шинохти адабиёти форсӣ-тоҷикӣ арзиши назарӣ ва амалӣ доранд.

Номаҳо моҳиятан ҳаққи тоҷиконро ба адабиёти бузурги форсӣ дар қаламрави Мовароуннаҳру Хуросон натиҷагирӣ карда, ба ҳалалкорони адолати фарҳангӣ амалан посух медиҳанд ва роҳнамои барои расидан ба адолат дар эҳёи забон, адаб ва фарҳанги форсӣ-тоҷикии шӯравиянд. Дар ин номаҳо ба онҳое, ки мардуми тоҷикро аз асли мероси гузашта ҷудо кардани ва ҳам ононе, ки барои халқи офарандаи забон ва адаби ҳазорсола бар асоси як лаҳча ё як шева як забони нави «омиёна» «офариданӣ» ё бо ин аз гузаштаи бузурги адабӣ ва фарҳангӣ маҳрум сохтани буданд, ҷавоби мустанади дода шудааст. Номаҳо ба асл баёнгари нақши сиёсат ва замон дар илми адаби тоҷикӣ ва эроншиносии русии Иттиҳоди Шуравист [ниг.: 2, 190].

Ба ин маънӣ тарҳи шукуҳу азаммати вежаи Камоли Хучандиро дар садаи XX аввалин маротиба Садриддин Айнӣ ба насли замон бозгӯ ва тафсир карда, бо зарфияту тавонмандии камназир пояи камолшиносии навиноро гузоштааст...

ПАЙНАВИШТ:

1. Айнӣ, К. Мақолаи Садриддин Айнӣ дар бораи Камоли Хучандӣ / К. Айнӣ // Шарқи сурх. – 1957. – №5. – С. 70.
2. Айнӣ, К. Бист гуфтор аз маънавият / К. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2004. – 240 с.
3. Айнӣ, С. Камоли Хучандӣ / С. Айнӣ // Стахановчӣ. – 1940. – 5-8-уми июл. – №30-31.
4. Айнӣ, С. Камоли Хучандӣ / С. Айнӣ // Шарқи сурх. – 1957. – №5. – С. 70-76.
5. Айнӣ, С. Камоли Хучандӣ / С. Айнӣ // Куллийёт : иборат аз 15 ҷилд. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – Ҷ. XI. – Китоби 2. – С. 222-230.
6. Айнӣ, С. Таассурот (аз «Санъаткори бузург») / С. Айнӣ // Куллийёт : иборат аз 15 ҷилд. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – Ҷ. XI. – Китоби 2. – С. 399-401.
7. Айнӣ, С. Мунтахаби асарҳои илмӣ: Асарҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ / С. Айнӣ; таҳияи А. Набавӣ ва Ф. Набиев. – Душанбе: Дониш, 2008. – Ҷ. 2.
8. Асадуллоев, С. Муқаддима / С. Асадуллоев // Камоли Хучандӣ. – Хучанд: Ширкати илмӣ-истехсолии «Хуросон», 1996. – С. 3-11.
9. Афсаҳзод, А. Камоли Хучандӣ – устои ғазал / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 220 с.
10. Аъзамзод, С. Баҳси Камоли Хучандӣ ва воқеияти илмӣ солҳои 20-40-уми садаи XX С. Аъзамзод // Маводи конфронси байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: Ташаккули адабиётшиносӣ ва равоити адабӣ» (Хучанд, 28-29-уми октябри соли 2016). – Хучанд: Ношир, 2016. – С. 55-63.
11. Аъзамзод, С. Баҳсои перомунӣ меросбарии тоҷикон / С. Аъзамзод // Садои Шарқ. – 2008. – №2. – С. 147-154.

12. Брагинский, И. С. О творчестве Камола Худжанди // Очерки из истории таджикской литературы / И. С. Брагинский. – Сталинабад, 1956. – С. 239-263.
13. Брагинский И. С. Камолитдин Масъуд // Из истории таджикской и персидской литературы: Избранные работы / И. С. Брагинский. – Москва: Наука, ГРВЛ, 1972. – С. 354-357.
14. Гафуров, Б. История таджикского народа в кратком изложении / Б. Гафуров. – Москва: Госиздательство политической литературы, 1949. – С. 322-334; Изд. второе, исп. и допол. – Москва, 1952. – С. 309-310; Изд. третье, исп. и допол. – Москва, 1955. – С. 336-338.
15. Гулисурхӣ, Э. Муқаддима / Э. Гулисурхӣ // Девони Камоли Хучандӣ : Иборат аз ду чилд / Бо эҳтимоми Эрачи Гулисурхӣ. – Ҷ. 1. – Техрон: Суруш, 1374. – С. 3-154.
16. Гафуров, Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. Ҷилди 1 / Б. Гафуров. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947. – 384 с.
17. Гаффарова, У. Камолшиноси номвари тоҷик / У. Гаффарова // Фаслномаи илмӣ-адабии «Камолӣ Хучандӣ». – 2017. – №3 (11). – С. 46-55.
18. Дехотӣ, А. Камолӣ Хучандӣ / А. Дехотӣ // Намунаҳои адабиёти тоҷик. – Сталинобод, 1940. – С. 127-133.
19. Максудов, Б. Муқаддима // Рӯзгор ва осори Камолӣ Хучандӣ / Б. Максудов. – Душанбе, 1994. – С. 6-8.
20. Максудов, Б. Саҳми С. Айнӣ дар камолшиносӣ / Б. Максудов // Паёми Донишгоҳ. – 1994. – №2. – С. 28-35.
21. Набавӣ, А. Шайх Камолӣ Хучандӣ аз назари Садриддин Айнӣ / А. Набавӣ // Мақолоти Маҷмаи бузургдошти Камолӣ Хучандӣ. Чопи аввал. – Техрон: Созмони чоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1375. – Ҷилди аввал. – С. 378-386.
22. Правленияи Союзи нависандагони советии Тоҷикистон. Сарсухан // Намунаҳои адабиёти тоҷик / Тартибдиҳандагон Х. Мирзозода, Ҷ. Сухайлӣ, Ҷ. Иқромӣ, К. Лутфуллоева, Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1940. – С. 1X-XXX.
23. Шакурӣ, М. Хурӯсон аст, ин чо! Маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон. Нашри 2 / М. Шакурӣ. – Душанбе, 2005. – 362 с.
24. Шакурӣ, М. Равшангари бузург: Ба 80-умин солгарди нашри «Намунаи адабиёти тоҷик» / М. Шакурӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.

REFERENCES:

1. Aini, K. Sadriddin Aini's article about Kamol Khujandi / K. Aini // The Red East. – 1957. – № 5. – P. 70.
2. Aini, K. Twenty words from spirituality / K. Aini. - Dushanbe: Adib, 2004. - 240 p.
3. Aini, S. Kamoli Khujandi / S. Aini // Stakhanovchi. - 1940. - July 5-8. – № 30-31.
4. Aini, S. Kamoli Khujandi / S. Aini // The Red East. – 1957. – № 5. – P. 70-76.
5. Aini, S. Kamoli Khujandi / S. Aini // Kulliyot: consists of 15 volumes. - Dushanbe: State Publishing House of Tajikistan, 1963. - J. XI. - Book 2. - P. 222-230.
6. Aini, S. Impressions (from "Great Artist") / S. Aini // Kulliyot: consists of 15 volumes. - Dushanbe: State Publishing House of Tajikistan, 1963. - J. XI. - Book 2. – P. 399-401.
7. Aini, S. Selected scientific works: Literary works and literary criticism / S. Aini; development of A. Nabavi and F. Nabiev. - Dushanbe: Donish, 2008. - Ch. 2.
8. Asadulloev, S. Introduction / S. Asadulloev // Kamoli Khujandi. - Khujand: Scientific-production company "Khurason", 1996. - P. 3-11.
9. Afsahzod, A. Kamoli Khujandi - master of ghazal / A. Afsahzod. - Dushanbe: Devashtich, 2005. - 220 p.
10. Azamzod, S. The discussion of Kamol Khujandi and the scientific reality of the 20s-40s of the 20th century. Azamzod // Proceedings of the international conference "Kamoli Khujandi: Development of Literary Studies and Literary Relations" (Khujand, October 28-29, 2016). - Khujand: Publisher, 2016. – P. 55-63.
11. Azamzod, S. Controversies about the inheritance of Tajiks / S. Azamzod // Voice of the East. – 2008. – № 2. – P. 147-154.
12. Braginsky, I. S. About the work of Kamol Khujandi // Essays on the history of Tajik literature / I. S. Braginsky. – Stalinabad, 1956. – P. 239-263.
13. Braginsky I. S. Kamoliddin Masud // From the history of Tajik and Persian literature: Selected works / I. S. Braginsky. – Moscow: Science, GRVL, 1972. – P. 354-357.

14. Gafurov, B. History of the Tajik people in brief / B. Gafurov. – Moscow: State Publishing House of Political Literature, 1949. – P. 322-334; Ed. second, Spanish and additional – Moscow, 1952. – P. 309-310; Ed. third, Spanish and additional – Moscow, 1955. – P. 336-338.
15. Gulisurkhi, E. Introduction / E. Gulisurkhi// Cabinet of Kamol Khujandi: Consisting of two volumes / Courtesy of Eraji Gulisurkhi. - J.1. - Tehran: Surush, 1374. - P.3-154.
16. Gafurov, B. A brief history of the Tajik people. Volume 1 / B. Gafurov. - Stalinabad: State Publishing House of Tajikistan, 1947. - 384 p.
17. Gafarova, U. Famous Tajik scientist who studies Kamal / U. Gafforova // Scientific-literary journal "Kamoli Khujandi". – 2017. – No. 3 (11). - P. 46-55.
18. Dehoti, A. Kamoli Khujandi / A. Rural // Samples of Tajik literature. - Stalinabad, 1940. - P. 127-133.
19. Maksudov, B. Introduction // Life and works of Kamol Khujandi / B. Maksudov. - Dushanbe, 1994. - P. 6-8.
20. Maksudov, B. Contribution of S. Aini in the investigation of Kamal/ B. Maksudov //University Bulletin. – 1994. – No. 2. - P.28-35.
21. Nabavi, A. Sheikh Kamoli Khujandi from the point of view of Sadridin Aini / A. Nabavi // Essays of the collection of His Holiness Kamol Khujandi. First edition. - Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance, 1375. - 1 vol. - P. 378-386.
22. Board of the Union of Soviet Writers of Tajikistan. Preface // Samples of Tajik literature / Compiled by Kh. Mirzozoda, J. Suhaili, J. Ikromi K. Lutfulloeva, L. Buzurzoda. - Stalinabad, 1940. - P.IX-XXX.
23. Shakuri, M. Khorasan is here! Spirituality, language and national revival of Tajiks. Edition 2 / M. Shakuri. - Dushanbe, 2005. - 362 p.
24. Shakuri, M. A great luminary: To the 80th anniversary of the publication of "A sample of Tajik literature"/M. Shakuri. - Dushanbe: Adib, 2006. - 340 p.